

NARCISSISME, FANTASI OG FREMMEDBESTEMMELSE

Palle Tønners

Artiklen fremlægger det psykoanalytiske grundlag for den aktuelle narcissismediskussion, der foregår både blandt psykoanalytikere og blandt teoretikere, der forsøger at anvende dette grundlag i en bredere begrundelse for opkomsten af 'den nye socialisationstype'. Ændringen af sygdomsbilledet og dermed tematiseringen af den narcissistiske selvværdsproblematik forstås som omkostninger ved den aktuelle modsætningsfyldte samfundsmæssiggørelsesproces.

Den normale narcissistiske udvikling er afhængig af, at barnet gennem moderens opdragelsespraksis får mulighed for en gradvis desillusionering af sine almagtsfantasier. Forudsætningen herfor er, at der etableres en overensstemmelse mellem moderens opdragelse og barnets tiltagende evne til at affinde sig med plejeforholdets mangler. Centralt i en sådan overensstemmelse er moderens formidling til barnet af den overbevisning, at det engang vil blive i stand til selvstændigt at bemestre sit liv. Denne overbevisning om kommende autonomi, der formidles i de vellykkede socialisationsforløb, forbliver relateret til realiseringsmulighederne i den voksne livspraksis, men må nødvendigvis allerede være forankret i den primære socialisationsproces.

Det er vanskeligt for forældre, der ikke har kontrol over deres egne livsbetingelser at formidle en sådan overbevisning til børnene, og den narcissistiske forstyrrelse i den primære socialisation konvergerer med en ungdomssituation, der er kendetegnet ved manglende fremtidspektiv og reproduceres i den voksnes fremmedbestemte livspraksis.

I. Det ændrede sygdomsbillede og samfundsmæssiggørelsens aktuelle omkostninger

I hverdagssproget er narcissisme ensbetydende med en overdreven selvglæde, der demonstreres gennem en vis ekshibitionistisk adfærd. Den moralske fordommelse, der samtidig er indeholdt i hverdagssprogets narcissismeforståelse, har sit historiske grundlag i den tidlige psykoanalyse vurdering af narcissismen. For Freud og hans samtid udgjorde narcissismen en primitiv og umoden form for libidofordeling på den egne person. Freud antager et gensidigt røve- risk forhold mellem objektkærlighed og selvkærlighed: hvad den ene pol får, mister den anden. Freuds indføring af narcissismebegrebet har den konsekvens for hans driftteori, at den tidligere antagne modsætning mellem jegdrifter og seksualdrifter ikke mere kan opretholdes. I overensstemmelse hermed indfører Freud en opdeling af libidoen i objektlibido og jeglibido eller narcis-

sistisk libido. Objektlibidoen betegner den energimængde, der sendes ud fra jeget og besætter de ydre objekter, eller rettere: repræsentanterne for disse, medens jeglibidoen betegner den libido, der narcissistisk besætter jeget, d.v.s. selvfølelser eller selvrepræsentanter. (Det jeg, der omtales af Freud i narcissismeafhandlingens tematisering af driftens retning i forhold til jeget eller et ydre objekt, må ikke forveksles med strukturteoriens senere præcisering af jeget som en psykisk instans, men må forstås som et selv, der er konstitueret på lystjegets præmisser, d.v.s. udstrakt til at gælde alt lystfuldt). Idet Freud går ud fra en antagelse om, at individets libidomængde er konstant, fremstiller han forholdet mellem den oprindelige narcissistiske besættelse af jeget og den senere besættelse af ydre objekter ved hjælp af protoplasma-metaforen, hvor dyret har en konstant mængde protoplasma at skyde ud i pseudopodierne eller beholde i kernen. Freud mener altså, at jo mere libido der investeres i objektbesættelse, desto mindre er der til rådighed for selvet og omvendt.

Et overforbrug af objektlibidoen f.eks. i forelskestilstanden vil ifølge denne energifordelingsmodel medføre en forarmelse af selvet og dermed et fald i selvfølelsen, men som alle, der har været forelsket ved, er dette ikke i overensstemmelse med virkeligheden. Omvendt antager Freud, at en længerevarende og omfattende tilbagetrækning af objektlibidoen vil medføre en libidinøs overbesættelse af jeget og dermed en narcissistisk lidelse karakteriseret ved en for stærk selvfølelse og en manglende interesse for omverdenen.

Nyere kliniske iagttagelser demonstrerer imidlertid denne modelforestillings utilstrækkelighed, og bl.a. Joffe og Sandler's undersøgelse peger tværtimod på, at det er personer med en høj selvverdsfølelse, der udviser det største engagement i andre mennesker (Joffe og Sandler, 1967). I den nyere psykoanalytiske diskussion om narcissismeproblematikken har forestillingen om forholdet mellem selvkærlighed og objektkærlighed delvist forandret sig til det modsatte af Freuds hypotese: udviklingen af en stabil selvfølelse anses som en betingelse for at kunne elske andre.

Den narcissistiske forstyrrelse peger ikke på, at individet er forstyrret, fordi det er for narcissistisk, men tværtimod på, at der er sket en forstyrrelse af individets mulighed for at kunne være offensiv narcissistisk, d.v.s. at den narcissistiske forstyrrelse peger på, at for få narcissistiske bestræbelser står til rådighed for jeget. Narcissismeproblematikken drejer sig således ikke om en selvtilfreds spejlen sig i omverdenen eller om en libidinøs overbesættelse af selvet, men derimod om at det narcissistisk beskadigede individ er karakteriseret ved en libidinøs underbesættelse af selvet og behøve andre for at forvise sig om eget værd. Da individet ikke kan elske sig selv, besætte sit eget selv, får forholdet til andre præg af afhængighed og af, at disse andre skal fungere som stabilisatorer af personens selvfølelse. Individet vil være på en bestandig utilfredsstillet søgen efter et selv billede, der kan kompensere for den manglende oplevelse af selvet som et hele og på den måde stabilisere selvfølelsen. Karakteristisk for dette narcissistiske objektvalg er, at individet i sit forhold til andre kun interesserer sig for det, der kan bekræfte og komplementere dets selv, medens partnerens særegenhed og individualitet er uden interesse. Narcissisme og objektforhold udgør altså ikke antitetiske modpoler, men objektforhold på et narcissistisk grundlag har en specifik funktionel karakter for individets eget

selv, d.v.s. individet får gennem objektet mulighed for at elske sig selv. Den aktuelle narcissismediskussion drejer sig således ikke om individer, der har nok i sig selv, men derimod om relationstrukturer.

I psykiatrien har ændringer i det fremherskende sygdomsbillede foregået siden Freuds dage, og ifølge en række kliniske iagttagelser har dette sygdomsbillede ændret sig radikalt gennem de sidste 2-3 årtier. Medens det fremherskende sygdomsbillede på Freuds tid udgjordes af de klassiske overføringsneuroser, der er karakteriseret ved psykiske konflikter mellem (relativt) sammenhængende psykiske instanser som det, jeg og overjeg, er det nu domineret af mere omfattende psykiske defekter som jegsvaghed, jegindskrænkning og identitetsfragmentering, der er grundlagt på et tidligere stadium af den barnlige udvikling end den neurotiske forstyrrelse og reproduceret gennem mere fremmedbestemte aktuelle livsbetingelser end tidligere. Hvor man før i den psykoanalytiske teori regnede med en afgørende konfliktfase omkring Odius-komplekset fra det 3. til 5. leveår, hvor barnet udvikler grundlaget for en selvstændig identitet, da viser den nutidige psykoanalyse, at der optræder afgørende modsigelser og uløste konflikter allerede omkring den primærnarcissistiske fase i barnets første leveår. De traumatiske oplevelser i den tidlige barnlige udvikling har alvorlige ødelæggende følger for den senere psykiske organisering. Desto tidligere sådanne oplevelser finder sted, jo alvorligere konsekvenser for subjektivitetsdannelsen har de, og den narcissistiske grundforstyrrelse omfatter netop psykens total-struktur som problem. I den primærnarcissistiske fase er der endnu ikke etableret en klar adskillelse mellem selv og omverden. Fasen er karakteriseret ved en næsten total omverdensafhængighed og en manglende psykisk sammenhæng, og der vil ved traumer i denne fase og en tvangsmæssig videreudvikling 'hen over' disse finde en fiksering sted til de tilfredsstillelses- og oplevelsesmåder, der karakteriserer denne fase, hvor objekterne i omverdenen stadig opleves som selvobjekter. Denne selv- og omverdensoplevelse kan som fortrængt ubevidst struktur ikke bearbejdes i den videre psykiske udvikling, men bliver som fraspaltet struktur meddeterminerende for den senere udvikling.

Psykoanalytikere taler om, at der ved den narcissistiske forstyrrelse sker en fragmentering af selvet, og det ændrede sygdomsbillede synes at pege på, at spørgsmålet om selvværd i dag er blevet til den centrale psykiske problematik i højere grad end den skyldproblematik, der blev analyseret af Freud i neurose-teorien. Hvor neurotikerens angst og skyldfølelse udspringer af de fortrængte og angstprovokerende driftsrørelser, da reagerer det narcissistisk forstyrrede individ med skam, depression eller narcissistisk raseri på det svage selvs manglende mulighed for at leve op til det fraspaltede jegidelas omnipotenskrav.

I modsætning til de klassiske overføringsneuroser, hvor symptomet som afgrænset dannelse havde den mening at binde angsten, er symptomet ved de narcissistiske personlighedsforstyrrelser mere diffuse og mindre afgrænsede. Patienter og klienter klager over manglende selvfølelse, følelse af tomhed og depression, uvirkelighedsfølelser, manglende initiativ, perverse fantasier eller manglende seksuel interesse, arbejdsforstyrrelser, hypokondriske forestillinger og vegative forstyrrelser, samt angsten for tabet af det narcissistisk besatte objekt, der er afgørende for reguleringen og bevarelsen af selvfølelsen

(Kohut, 1971).

De narcissistiske personlighedsforstyrrelser er mindre omfattende og mindre socialt handicappende end de psykotiske lidelser og de såkaldre grænsetilfælde. Personer med narcissistiske forstyrrelser er ofte socialt tilpassede og velfungerende mennesker. Disse personer har nemlig, i modsætning til hvad der er tale om ved psykoser og grænsetilfælde, dannet et til en vis grad kohærent (sammenhængende) selv og er således ikke alvorligt truet af total fragmentering, men der er særligt ved affektive belastninger tale om en mangelfuld evne til at adskille selv og omverden i oplevelsen af hverdagens interaktioner (Balint, 1968). Den enkelte forbliver knyttet til de livshistorisk tidlige erfaringsmønstre og bestræbelserne på at opnå tilfredsstillelse er i højere grad målrettet mod diffust oplevede objekter og tilstande end mod forløb inden for fast afgrænsede objektforhold, hvorved trangen til homeostatiske oplevelser og sammensmeltningfantasier træder i forgrunden.

M. Balint forsøger med sit grundforstyrrelsesbegreb at forstå narcissistiske beskadigelser og psykosomatiske sygdomme som symptomer på en og samme ætiologi. Grundforstyrrelsens område er kendetegnet ved et 'primitivt' forhold, og en forstyrrelse af dette dualunioniske forhold vil medføre mangler i barnets totale 'psyko-biologiske' struktur. Grundforstyrrelsen, der indtræder på grund af en mangel på tilpasning mellem barnet og den relationsperson, der udgør dets 'omverden', d.v.s. på grund af moderens 'uregelmæssighed' og 'inkonsekvens', forårsager, at der ikke sker en progressiv differentiering af selv og objektverden, ligesom en sproglig uformåen ifølge Balint er karakteristisk for grundforstyrrede personer. Det samme kendetegn fremhæves af S. Zepf, der på baggrund af empiriske undersøgelser af forskellige psykosomatiske patientgrupper fremdrager nogle almene træk ved de psykosomatisk syge: en labil og skrøbelig selvværdsfølelse, en affektivitet der udelukkende artikuleres udifferentieret, en narcissistisk relation til en idealiseret mor-figur, samt endelig de psykosomatiske patienters sprog, der har tegnkarakter. Zepf mener, at dette sygdomsbillede viser tilbage til en 'restriktiv' primærsocialisation, karakteriseret ved en mor, hvis egen narcissistiske forstyrrelse kom til udtryk i en over-omsorgsfuldhed og/eller åbent fjendtlig og afvisende adfærd. Disse to adfærdsformer kan optræde alternerende eller integreret i hinanden, og der er således tale om to sider af en samlet modsigelsesfuld adfærd fra moderens side.

På lignende måde forsøger F. Morgenthaler at forstå de seksuelle perversioener på baggrund af den narcissistiske forstyrrelse. Han mener, at den perverse oplevelsesmåde er en overbetoning og seksuel farvning af barndommens grandiose almagt. Ved livets begyndelse udgør mor og barn en enhed for barnet, men der opstår uundgåeligt en forstyrrelse i denne dualunioniske selvforståelse, og barnets verden er ikke længere fuldkommen. Almagtsfantasier og storhedsforestillinger søger at genoprette den barnlige verdens fuldkommenhed under udelukkelse af realiteten. Dette projekt kan imidlertid ikke lykkes, og fantasierne bliver under realitetens tryk omformet til en bevægelse, der tjener bestræbelserne på at opfylde idealerne. Barnet idealiserer de store figurer i sine omgivelser; efterhånden bliver det mere bevidst om realiteten og inderliggør denne hidtil udadrettede beundring, hvorved det bliver i stand til at opdagte ting i sig selv, som det beundrer. På denne måde kan der opstå et helt,

smukt billede af barnets selv, men såfremt der i denne fase optræder en udviklingshæmmende forstyrrelse af mor-barn-forholdet, opstår der et hul i selvfølelsen. Dette hul frembringer en smertefuld og selvødelæggende spænding, der imidlertid kan kompenseres ved hjælp af en pervers fascination. I denne truende situation opdager og skaber nogle børn gennem en fremhævelse og differentiering af bestemte træk i den pofymorft-perverse seksualorganisation en perversion, der bliver indbygget i det truende hul i selvfølelsen. Tomrummet i billedet af selvet blev således fyldt ud for at undgå en oplevelsesmåde, der ville svinge frem og tilbage mellem almagtfantasier og hjælpeløs indre tomhed. For alle perversioner gælder altså, at opdagelsen af en pervers fascination i den tidlige barndom samtidig også betyder opdagelsen af en mulighed for at stimulere den ringe selvfølelse, der var truet af indre tomhed.

De nye narcissismeteorier har således foretaget en korrektion af Freuds fejlagtige opfattelse af forholdet mellem objektkærlighed (objektlibido) og selv-kærlighed (narcissistisk libido). Når en sådan narcissismeforståelse så længe uantastet har eksisteret inden for den psykoanalytiske teori skyldes det for det første, at sådanne forstyrrelser ikke blev betragtet som behandlingsegne på grund af den angivelig manglende etablering af overføring i den analytiske situation. Nyere psykoanalytiske teoretikere har overbevisende påpeget det fejlagtige i denne opfattelse, og bl.a. Kohut, Mahler og Balint viser, at der tværtimod ved analysen af klienter med narcissistiske personlighedsforstyrrelser faktisk udvikles en spontan overføring, der imidlertid er af en anden karakter end ved overføringsneuroserne, og som der for stiller nogle andre analytiske krav.

En anden og nok mere væsentlig grund til at denne forståelse af den narcissistiske forstyrrelse ikke blev problematiseret inden for psykoanalysens rammer før i 1960'erne var, at den narcissistiske problematik – den defekte jegdannelse, den mangelfulde konstituering af selv- og objektrepræsentanter og den labile selvfølelse som resultatet af afgørende modsigelser og uløste konflikter allerede omkring den primærnarcissistiske fase – ikke var aktuell for den tidlige psykoanalyses klientel, og at psykoanalysens erfaringsvidenskabelige teori således ikke blev korrigeret af den analytiske praksis.

Inden for samfunds- og kulturdebatten er der igennem mere end 30 år udviklet en omfattende diskussion om ændringerne i de samfundsmæssige livs-betingelser og i forbindelse hermed om ændringerne i socialisationsprocesserne og de psykiske strukturer. Allerede med David Riesmanns *Det ensomme menneske* fra 1950 anslås det tema, der også præger den aktuelle narcissmediskussion. Den klassiske overjegdannelse ødelægges på grund af samfundsmæssige forandringer, der påvirkede faderens autoritet på en sådan måde, at en selvstændig identitet, som børn tidligere kunne erhverve gennem identifikations- og internaliseringsprocesser i løbet af det ødipale forløb i familien, ikke længere blev dannet. Den indrestyrede personlighed med det stærke jeg, der støttes af det velstrukturerede overjeg, forsvinder tedentielt ved industrialiseringsepokens afslutning til fordel for den ydrestyrede eller gruppestyrede personlighed. Fælles for de senere bidrag til denne diskussion som f.eks. Alexander Mitscherlichs *Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft* fra 1963 og Reimut Reiches *Seksualitet og klassekamp* fra 1968 er opfattelsen af et mangel-

fuldt struktureret eller helt manglende overjeg på grund af den ikke gennemlevede og afsluttede ødipale konflikt.

Denne teoretiske diskussion peger på, at socialisationen af børn og unge i dag er langt mere direkte samfundsmæssig end for 30-40 år siden. De sociale netværk og lokale fællesskaber udgør nu ikke som tidligere en stabil socialisationsammenhæng, hvor normer og værdier formidles i en traditionsbestemt overlevering. Som allerede Riesmann gjorde opmærksom på, trænges forældrene tilbage som de betydningsmæssigt dominerende i socialisationsprocesserne af massemedierne og jævnaldrende kammeratskabsgrupper og i vore dage også af børne- og ungdomsinstitutioner. Med rationaliseringen af arbejdsprocesserne mister arbejdet sin identitetsstiftende karakter, og arbejdets psykiske belastning skaber frustrationer og kompensationsbehov og et manglende overskud til børnene, der fører til ambivalens i forholdet til dem og en relativ vilkårlig socialisationspraksis. Set fra børnenes synspunkt bliver forældrene mindre sammenhængende i deres krav og normer, og de får mindre autoritet og dermed større vanskeligheder ved at fungere som konkrete identifikationsfigurer.

De aktuelle udviklingstendenser fremstilles i den løbende diskussion om 'de nye socialisationstype' ofte som forfaldstendenser i forhold til de socialisationsforløb, der beskrives hos Freud, men de træk, Freud beskrev indholdsmæssigt, havde et bestemt borgerligt klassegrundlag, der klart adskilte sig fra proletariatets og de øvrige afhængige klasser. Den almene fremstilling af udviklingstendenser i de psykiske strukturer og sygdomsformer må derfor ikke forstås som videreudviklinger og ændringer af de træk, der fremstilles i den klassiske psykoanalyse. Pointen i disse diskussioner er derimod, at subjektiviteten i dag produceres under historisk set ændrede samfundsmæssig betingelser og som følge deraf ikke blot må betragtes som en svagere variant af det stærke borgerlige jeg.

Diskussionen om den nye socialisationstype postulerer ikke, at flertallet af den nye eller de nyere generationer er narcissistisk forstyrret, men peger på, at de narcissistiske forstyrrelser udgør et grundlag for bedre at kunne forstå de psykiske ønsker og angstformer hos den nutidige normalitet, og viser således de aktuelle samfundsmæssiggørelsesprocessers omkostninger for subjektets indre liv.

En af Freuds epokegørende opdagelser er netop, at der eksisterer en indre sammenhæng mellem normalitet og patologi, og han åbner på den måde for muligheden af at forstå patologien som en særlig individuel tilspidsning af almene modsigelser. "Patologien har jo altid gjort os den tjeneste, at den ved at isolere og overdrive har gjort forhold, der ville være forblevet skjult i normaliteten, kendelige for os." (Freud, 1933). Dette betyder imidlertid ikke, at normaliteten patologiseres, men derimod at psykoanalysen forstår den subjektive struktur som en enhed af beskadigede og ikke-beskadigede strukturandele.

II. Desillusionering og narcissistisk forstyrrelse

Der findes ikke en bestemt udlægning af narcissismeproblematikken inden for psykoanalysen. Tværtimod findes der en række forskellige teoretiske og meta-

psykologiske forståelser og forskellige udgangspunkter for den nyere diskussion om den narcissistiske personlighedsforstyrrelse. Den aktuelle diskussion tog som nævnt sit udgangspunkt i det forhold, at en ny type af subjektive strukturbeskædigelser begyndte at dominere det kliniske billede, som det tegnede sig for de praktiserende psykoanalytikere, og de nye narcissismeteorier er et produkt af de terapeutiske erfaringer med disse patienter.

Blandt de psykoanalytikere, hvis navne er særligt forbundet med narcissismediskussionen i 1960'erne og 70'erne – H. Kohut, H. Argelander, O. Kernberg, Joffe og Sandler, B. Grunberger o.a. – aftegner der sig trods disse forskelligheder en fælles forståelse af narcissismen. Narcissismen begribes som en selvstændig sektor i personligheden, der følger sine egne udviklingslove uafhængigt af den objektlibidinøse udvikling. Det påpeges i disse teorier, at der ved siden af driftenergien som motor for udviklingen findes kvalitativt forskellige bestræbelser, der ikke kan forklares tilfredsstillende ved hjælp af den 'rene' driftpsykologi. Tilfredsstillens tyngdepunkt i den primærnarcissistiske fase ligger ikke inden for opfyldelsen af simple fysiologiske behov som næringstilførsel og heller ikke i opfyldelsen af orale driftbehov, men mere i det affektive område, der karakteriseres ved en følelse af sikkerhed.

I sin analyse af personlighedens narcissistiske sektor peger H. Kohut på, at dette områdes fænomener ikke hører til de psykiske processer, der reguleres gennem lystprincippet. Det område, Kohut taler om, er selvet, hvis behov retter sig mod at leve 'i et medium af empatiske reaktioner for derigennem at opretholdes' (Kohut, 1971). Denne empati er et centralt begreb hos Kohut; det bruges til at beskrive moderens positive holdning i forbindelse med indføling i barnets situation og behov, hvilket er nødvendigt for at barnet kan udvikle sig bedst muligt. Såfremt barnet under normale omstændigheder bliver forstyrret i sin psykologiske ligevægt, da vil det opleve en reaktion på sine spændinger fra det empatisk indfølelse selvbjekt, der vil tage barnet til sig og afhjælpe dets spænding gennem handling. Det at moderen tager barnet til sig giver barnet mulighed for at tilegne sig, 'afspejle', moderens modne psykologiske strukturer gennem 'omformende inderliggørelse' og dermed stabilisere sit rudimentære selv. At moderen på den måde tager barnet til sig betyder, at barnet oplever sammensmeltning med det almægtige selvbjekt. Barnet oplever selvbjektets følelsestilstand som var det dets egen og har på den måde del i selvbjektets mere modne psykiske organisation. De psykologiske desintegrationsprodukter, vrede og raseri, som barnet oplever, når det er behersket af driftspænding, og det vil ifølge Kohut sige, når selvet ikke understøttes, forsvinder igennem moderens empatiske reaktion, og det rudimentære selv er igen oprettet. Erfaring fra disse forløb opbygger ved hjælp af sammensmeltningen med det empatiske almægtige selvbjekt det fundament, hvorpå den optimale, d.v.s. ikke traumatiske, frustration under normale omstændigheder vil føre til strukturdannelse gennem den omformende inderliggørelse.

Så længe barnet endnu oplever sig som ét med den tilfredsstillende mor og lever i den grænseløse samhørighed, som Freud beskriver som oceanisk, oplever det sig selv som fuldkomment, almægtigt og grænseløst. Følelsen af fuldkommen sikkerhed bliver imidlertid forstyrret gennem ulystvækkende og desintegreret driftspændinger som resultat af de uudgæelige begrænsninger i den

moderlige pleje. Frustrationerne tvinger barnet til en begyndende indsigt i, at det ikke udgør en enhed med moderen, men tværtimod er et selvstændigt og hjælpeløst væsen. Ved hjælp af forløbere for senere forsvarsmekanismer, som benægtelse eller reaktionsdannelse, forsøger barnets psykiske organisation at beskytte sig mod den angst, der opstår som følge af adskillelsen fra moderen, og det udvikler nye systemer af fuldkommenhed for at bemestre denne erfaring om hjælpeløshed og afmagt. Afhængigt af omstændighederne kan dette ske på to måder: barnet kan enten erstatte den hidtidige fuldkommenhed gennem dannelsen af et ekshibitionistisk og grandios selv billede, det grandiose selv, hvor al magt og fuldkommenhed tilskrives selvet, der på den måde bliver i stand til at vende sig bort fra den frustrerende ydverden og dermed i stand til at modstå forstyrrelser og krænkelse. Eller ved at overføre den hidtidige almægtighed på et fuldkomment overgangsobjekt, det idealiserede forældreimago. At der her er tale om et overgangsobjekt henviser til den dobbeltkarakter, der ligger i besættelsen af forældreimagoet; der er her tale om en mellemform mellem narcissisme og objektkærlighed, idet besættelsen af objektet samtidig er en narcissistisk idealisering af det. Under normale betingelser vil det idealiserede forældre billede blive integreret i personlighedens struktur og her som idealiseret overvej blive en væsentlig bestanddel af individets idealer og værdiforestillinger. Såfremt der ligeledes sker en faseadækvat neutralisering og målhæmning af det grandiose selv, bliver barnet i stand til at acceptere sine realistiske begrænsninger og opgive sine ekshibitionistiske ønsker og grandiose forestillinger. Dermed er den narcissistiske udvikling forløbet gennem den progression, Kohut opstiller: autoerotik – narcissisme – højere former og omformninger af narcissismen, og narcissismen er hermed gjort til et subjektivt handlekraftigt moment. Narcissismen er ikke noget, man blot og bart skal komme over; den skal derimod gøres realistisk og er som sådan uundværlig for glæde ved egne aktiviteter, selvagtelse og selvbevidsthed, ligesom den også er afgørende for udviklingen af indfølelse over for andre.

En forudsætning for denne udvikling er, at moderen gennem sin empatiske praksis over for barnet tillader dette en gradvis desillusionering af det idealiserede selvobjekt. Såfremt moderens reaktioner på barnets behov er groft uindfølelse eller inkonsekvente, og der således sker en pludselig og altomfattende afsløring af dette overgangsobjekts uformåen og manglende idealitet, vil der ikke ske en gradvis internalisering af de idealiserede forældreimago. Denne dramatiske skuffelse forhindrer tilnærmelsen af de ønskebestemte forældre forestillinger til mere realistiske forestillinger om forældrene, og barnet fikseres til den tidlige barndoms arkaiske selvobjekt. Hermed er forudsætningen for det narcissistiske objektvalg skabt.

En tilsvarende pludselig traumatisk afsløring af selvets uformåen bevirker, at det grandiose selv ikke integreres i personligheden, men tværtimod fraspaltes og adskilles fra jeget gennem fortrængning. Det narcissistiske indhold er således ikke mere tilgængeligt for ydre korrektioner, men bliver opretholdt i sin oprindelige arkaiske form som urealistiske fantasier, der i konfrontation med det reale selvs svaghed forårsager en forstyrrelse af selvfølelsen.

H. Argelander påpeger meget præcist det livshistoriske sted for den narcissistiske forstyrrelse. Det drejer sig om patologiske erfaringer med de primær-

narcissistiske diffuse objekter. På dette udviklingstrin er der endnu ikke tale om nogen differentiering af libidoen i spædbarnets affektive oplevelse af dets 'selv-verden'. Differentieringen af libidoen i narcissistisk libido og objektlibido sker først gennem den gradvise konstituering af selvet og objekterne, på samme måde som jeget dannes på grundlag af samspillet i mor-barn-dyaden. Spædbarnets erfaring på dette tidspunkt, hvor der endnu ikke er sket en strukturel og energetisk differentiering, må forstås som totalitet, og det betyder, at den analytiske skelnen mellem narcissistiske og objektlibidinøse udviklingslinier ikke svarer til barnets affektive forhold til den 'verden', der er etableret på det narcissistiske lystjugs præmisser (Freud).

Barnet har endnu ikke udviklet evnen til at foretage tidslige, rumlige og kausale differentieringspræstationer, og det betyder at samspillet med selvobjektet i spædbarnets oplevelse antager en uendelig udstrækning. Dette har konsekvenser ikke blot for den affekt, der ledsager det lystgivende og samtidig narcissistisk tilfresstillende samspil, den oveskiske følelse, men i lige så høj grad for de truende situationer. Da barnet ikke råder over tidslige orienteringsmuligheder, har det i frustrationssituationen ikke mulighed for at foregribe den fremtidige behovstilfredsstillelse, og den aktuelle behovsspænding opleves som evig og uendelig. Da moderen på dette udviklingstrin endnu er en integreret bestanddel af det barnlige selv, udgør 'tabet' af moderen i sådanne frustrationssituationer en trussel mod selvet. J. Bowlby bestemmer den deraf følgende angst som primærangst i den betydning, at den udgør en automatisk reaktion på denne eksistentielle trussel mod spædbarnet. Den primære angst er uundgåelig og som sådan del af den normale udvikling, men den bliver patologisk ved en hyppigt gentaget eller vedvarende erfaring om at være forladt. Hvor moderen udsætter barnet for mere end uundgåelige tidsbegrænsede frustrationer, udløses der i barnet en intensiv uundgåelig angst (Winnicott, 1974).

Et tidligt forhold mellem mor og barn, der er kendetegnet ved moderens manglende evne eller vilje til at leve sig ind i barnets behov eller tolerancegrænse medfører således brud i kontinuiteten af barnets selvoplevelse og fører til afgørende forstyrrelser af jeg-organisationen.

R. Spitz fremhæver manglen på gensidighed mellem mor og barn som en væsentlig patologisk faktor og mener, at en sådan gensidighed forudsætter en specifik moderlig holdning til barnet. Denne såkaldte 'diatrofiske' holdning beskrives som en forstærket evne til at erkende barnets anaklitiske behov og som en trang til at afhjælpe disse (Spitz, 1965). På samme måde som Spitz mener D. W. Winnicott, at en specifik moderlig indstilling er af afgørende betydning for barnets normale udvikling. I gunstige tilfælde vil moderen udvikle en særlig indstilling, som Winnicott kalder 'primær moderlighed'. Denne indstilling viser sig ved svangerskabets afslutning og de første uger efter fødslen som en forhøjet sensibilitet fra moderens side over for spædbarnets behov og grunder sig på moderens evne til at identificere sig med barnet. Forudsætningen for realiseringen af barnets udviklingspotentialer er, at moderen i begyndelsen næsten fuldstændig tilpasser sig barnets behov og først efterhånden i overensstemmelse med barnets tiltagende evne til at affinde sig med plejefoldets mangler, tilpasser sig i stadig mindre grad (Winnicott, 1960).

Såfremt der ikke taberes en sådan overensstemmelse mellem modrens op-

dragelsespraksis og barnets evne til at affinde sig med plejeforholdets mangler, d.v.s. såfremt moderen ikke tager hensyn til den barnelige tolerancegrænse, vil barnet i denne udviklingsfase ikke have mulighed for at forsones sig med sin almagtfantasis uvirkelighed.

På grund af de uundgåelige frustrationsoplevelser må spædbarnet i det tidlige socialisationsforløb erkende, at der eksisterer noget uden for det selv, uafhængigt af dets almagtsfantasier om selv at være hersker over mor-barn-enheden (Leber, 1976). Barnets oprindelige følelse af almagt, harmoni og sikkerhed følges altså af den uundgåelige erfaring om det modsatte, d.v.s. af oplevelsen af en uendelig afmangt og af at være udleveret til vilkårligt indbrydende forstyrrelser. Der er intet menneske, der undgår denne 'ur-usikkerhedsgørelse' (Henseler, 1974), men der findes afgørende forskelle på, i hvilken grad disse erfaringer om hjælpeløshed og afmagt kan neutraliseres af plejepersonen. Denne kan hjælpe barnet med at bemestre den narcissistiske krænkelse, såfremt hun indfølelse er i stand til at formidle den overbevisning til barnet, at det engang bliver stort og i stand til at bemestre sit eget liv. Dette løfte om kommende autonomi udgør således en væsentlig funktion i forsoningen. Forsoningsprocessen fører til opgivelsen af tidligere illusioner, men dette er kun muligt ved at der formidles nye illusioner til barnet, og mange forældre gør dette ved bestandigt over for barnet at betone, hvor dygtigt, smuk og overraskende klogt det er. Forsoningsløfterne og dermed barnets forhåbninger besidder ingen aktuel realitet, men udgør illusioner, der indgår i de strukturdannende overensstemmelsesprocesser. I den grad barnet på grund af plejerelationens tilfredsstillende kvalitet og forsoningspræstation er i stand til at opgive sit krav om almagt, udvikles de subjektive strukturer som udfoldelse af de i tiltagende grad stabiliserede selv- og objektrepræsentanter.

En pludselig gennembrydning af den barnlige illusion fra plejepersonens side fører derimod til en mangelfuld forsoningspræstation og dermed til, at barnet klamrer sig til fantasier om sin almagt. En sådan såkaldt 'pseudooverensstemmelse' (Finger, 1977) på dette tidlige socialisationstrin medfører en mangelfuld dannelse af selv- og objektrepræsentanter, og den narcissistiske forstyrrelse må forstås som resultat af en sådan forfejlet overensstemmelse inden for mor-barn-dyaden, d.v.s. der bliver fra den voksnes side etableret en påtvungen 'overensstemmelse', der ikke tillader barnet en gradvis desillusionering af dets grandiose fantasier. I en sådan etableret pseudooverensstemmelse sker der ingen forsoning med plejeforholdets mangler, og der sker ingen formidling til barnet af den overbevisning, at det engang vil blive selvstændigt og autonomt, men tværtimod en fiksering til de tidlige erfaringsmønstre, og barnets strukturdannelse beskadiges grundlæggende.

III. Fremmedbestemmelse og forsoning med fantasierne:

Om det samfundsmæssige grundlag for narcissismeprøblematikken

Narcissisme er ikke et socialpsykologisk, men derimod et metapsykologisk begreb, der omhandler ønskedannelser og indre besættelsesforløb. Hvor et sådant psykoanalytisk begreb anvendes som et dagligdags begreb, kan det bruges udgrænsende og i nogle tilfælde til en moralsk præget nedvurdering af be-

stemte grupper i samfundet.

Dette kommer tydeligt til udtryk i den diskussion om ungdommens adfærdsmåder, forventningstruktur og familiale socialisation, der bl.a. er blevet ført i det tyske psykoanalytiske tidsskrift *Psyche* fra 1966 og til i dag, og ligeledes i den nuværende vesttyske pædagogiske diskussion om problemer i de institutionaliserede læreprocesser.

I denne diskussion bruges begrebet om den nye socialisationstype i sammenhænge, hvor det tjener til at gøre det klart, at de, der anvender begrebet nedvurderende om andre, i hvert fald ikke selv er involveret og truffet. Det er de andre, der er noget i vejen med. En sådan anvendelse af teorierne tjener til legitimering af en pædagogisk holdning, hvor årsagerne til den konstaterede apati, meningsløse aggressivitet, svindende motivation m.m. ikke søges i pædagogernes egen utilstrækkelighed, men tværtimod af pædagogerne bestemmes som resultat af elevernes psykiske strukturdefekter (Bruder og Bruder-Bezzel, 1979). Denne anvendelse tjener også til at indsnævre narcissismeproblematikken, således at den udelukkende synes at have relevans for den aktuelle 'fortabte' ungdom, der kun kan hjælpes gennem bestemte pædagogiske tiltag. En sådan udelukkende patologiserende fremstilling af den nye socialisationstype, der dels ikke forstår, at narcissismen ikke altid er noget patologisk, men tværtimod i realistisk form uundværlig som selvagtelse og glæde ved egne initiativer, og dels udelukkende tilordner den narcissistiske motivationsstruktur til den aktuelle ungdom, bevirker, at 1960'er-generationen ikke omfattes af teisen om den nye socialisationstype.

Den tyske diskussion er i vidt omfang præget af en forestilling om, at den primære socialisation indtil engang i 1950'erne har fulgt det klassiske borgerlige socialisationsforløb, der beskrives hos Freud, og således udviklet jegstærke individer, hvorefter den samfundsmæssige udvikling alment har ændret socialisationsbetingelserne radikalt og bevirket udviklingen af en ny socialisationstype. Herved overses at det socialisationsforløb, der beskrives i den klassiske psykoanalyse, kun omfatter en historisk begrænset og m.h.t. klasse og køn meget lille gruppe, hvor løftet om kommende autonomi lod sig formidle i primærsocialisationen og livshistorisk senere lod sig realisere.

Iagttagelserne af de narcissistiske forstyrrelser og de regressive forsvarsmekanismer er gjort af en generation, der bl.a. var igangsat for den amerikanske og vesteuropæiske studenter- og fredsbevægelse, for hvem politisk protest, fri sanselighed og forsøg på alternativ livsstil hører sammen. Derfor er det uforståeligt, hvorfor bl.a. J. Schülein antager, at den klassiske socialkarakter skulle være dominerende i denne generation samtidig med, at han støtter sig til analyser, der postulerer en tiltagende indflydelse af narcissistiske forsvarsformer i den selv samme generation. I modsætning til studenterbevægelsens deltagere, der ifølge Schülein endnu blev født i konkurrencekapitalismen, er nutidens unge børn af den moderne kapitalisme og har som følge deraf manglet den stærke fader og haft et forlænget symbiotisk forhold til moderen (Schülein, 1977). Den anale tvangskarakter begribes her som adækvat i forhold til de samfundsmæssige krav indtil 1960'ernes generelle udvidelse af forbrugsmulighederne og samtidig hermed kapitalens store afsætningsbehov, der kræver en mere lystorienteret og fleksibel karaktertype. Den nye psyke passer så-

ledes funktionelt til kapitalens krav til en forbrugsorienteret og fleksibel arbejdskraft, og den nye socialisationstype forstås som direkte forenet med samfundet og dermed fuldt og helt tilpasset; den nye socialisationstype forstås som den bedste psykostruktur for herredømme (Horn, 1972).

Før studenterbevægelsen udgjorde det svage jeg som produkt af den svage fader den psykoanalytiske forklaring på den politiske apati og bindingen til konsumsamfundets normer. Med studenterbevægelsen kunne man tro, at en sådan forklaring skulle være manet i jorden, men som et utal af artikler i *Psyche* viser, er teorien øjensynligt uimodtagelig for empirisk korrektion. Tesen om den nye socialisationstype, der forstår den aktuelle ungdom som passiv og ude af stand til at forfølge politiske mål, viser sig på samme måde problematisk gennem de nye vesteuropæiske ungdomsbevægelseres aktive krav om selvbestemmelse og plads til selvstændig udfoldelse.

Også den psykoanalytiske kulturdebat, der retter sig mod afdækningen af årsagerne til ændringen i sygdomsbilledet, er præget af en moralistisk og kulturpessimistisk forfaldstænkning, der bl.a. kommer til udtryk hos Loewenfeld og Loewenfeld. De begrundet ændringen af sygdomsbilledet med, at forholdet til overjeget i dag er et andet end på Freuds tid, og mener, at de afgørende fortrængninger i dag ikke gælder den barnlige seksualitet, men i højere grad selve overjeget. Problemet er ifølge dem, at de skyldfølelser, der udgår fra overjeget, fortrænges eller benægtes. Denne overjeg-svækkelse mener de skyldes, at forældrene lader børnene i stikken, når det gælder overjeg-udviklingen. Da jeget ikke styrkes i opdragelsen, kan det ikke alene, d.v.s. uden hjælp fra overjeget, løse de opgaver, som fortrængning og sublimering kræver. I stedet for knægtelsen af den barnlige seksualitet optræder der nu både i familieopdragelsen og i den institutionaliserede socialisation en eftergivende laden-ståtil. Denne permissive opdragelsespraksis har reduceret den stærke forbydende faders rolle, og de unge, der er skuffede over den svage reale faderfigur, søger som følge heraf nye idealfigurer, de kan identificere sig med (Loewenfeld og Loewenfeld, 1970). I deres forsøg på at bestemme nogle tendenser i den historiske udvikling af forholdet mellem personlighedsstruktur og samfund fremtræder en tydelig konservatisme, der bl.a. kommer til udtryk i deres tendens til at afskrive nogle modsætningsfyldte psykosociale ændringer som 'regression'. De er åbenlyst krænkede over, at samfundet og den samfundsmæssige moral har ændret sig siden Freuds dage og længes efter et samfund befolket af personer med stærke overjeger.

En lignende kulturpessimisme og restaurativ længsel kommer til udtryk i Calogeras og Schuppers betragtninger over det ændrede sygdomsbillede, der her forstås som resultat af en 'forskydning' af de dominerende forsvarsmekanismer og -strategier. De beklager, at samfundet i dag ikke længere kræver driftfortrængning med det formål at frembringe "betydningsfulde kulturelle værdier" (Calogeras og Schupper, 1972), og henviser til, at den kulturelle udvikling tværtimod synes at give de regressive forsvarsmekanismer fortrin.

Disse psykoanalytikerens kulturkritik baserer sig på en historisk ureflekteret afproblemativering af børns generelle socialisationsbetingelser i de gamle, gode dage og en manglende indsigt i de modsigelser og dermed de historiske muligheder i den traditionsopløsning, der her beklages.

Også K. Horn forstår efterkrigstidens samfundsudvikling som grundlaget for 'autonomiens endeligt' og dermed udbredelsen af en ny masse-elendighed. I den klassiske psykoanalyse repræsenterer faderbilledet heteronomi og afhængighed, og faderfiguren bliver via den rolle, som faderen spiller i den ødipale dramatik, indbegrebet af afhængigheden af ydre kræfter. Af den tidlige psykoanalyse blev opgøret med faderen derfor anset for at være et nødvendigt frigørende og autonomiskabende udviklingsmoment. Horn fremhæver i overensstemmelse hermed, at overjeget på trods af den indbyggede heteronomi også samtidig er en ansats til individuel autonomi, der sikrer en relativ uafhængighed over for både detets impulser og samfundets krav. Da faderen i efterkrigstidens faderløse samfund imidlertid opleves som samfundsmæssigt afmægtig af børnene, kan han ikke længere fungere som det identifikationsobjekt, hvorigennem det ødipale overjeg kan fuldbyrde en forsoning med jegets afhængigheder. Den ødipale afslutning af den tidlige barnlige socialisation forbliver åben, og dermed er den autonomi, der er forbundet med den ødipale konflikts forsegling af de tidligere relationer, i fare. Det psykoanalytiske autonomibegreb må forstås ud fra den bestemte historiske epoke, hvorunder det opstod, og hvis borgerskab udgjorde psykoanalysens erfaringsgrundlag. For at kunne realisere den borgerlige individualitetsform, d.v.s. det sæt af samfundsmæssige krav, der mødte borgeren som kapitalforvalter og administrator i det 19. århundrede, måtte han kunne kalkulere i afgrænsning over for og i konkurrence med andre borgerlige individer. Yderligere måtte der her, før borgeren begyndte sin erhvervsudøvelse, indøves egenskaber som selvbeherskelse og selvstændighed, og knægtelsen af den barnlige seksualitet var således et centralt ansatspunkt for den borgerlige socialisation. Horns negative vurdering af de 'kollektive magter', som den manglende forsegling af den ødipale fase åbner mod, kan således forstås som udtryk for borgerens mistillid mod de tanke- og handleformer, der truer borgerskabets overbevisning om egen autonomi. Den form, som den abstrakte modstilling af autonomi og kollektivitet antager hos Horn og jævnaldrende tyske psykoanalytikere, skyldes måske også erfaringerne med fascisisme og de former, som kollektiviteten antog i 1930'ernes Tyskland.

I modsætning til Horn og de øvrige omtalte teoretikere, der alle i den nye socialisationstype ser autonomiens endeligt, forstår T. Ziehe overjeg-svækkelsen og behovet for ydre idealer som et potentiale for solidaritet og samfundsforandring. Han forsøger at begrunde dette med henvisning til A. Lorenzers protosymbolbegreb og mener i overensstemmelse med Lorenzer, at de narcissistiske protosymboler bevarer et positivt affektivt moment med et indhold, der udgør grundlaget for fantasi og normoverskridende kollektive samværsformer. Imidlertid har dette begreb hos Ziehe et helt andet indhold end hos Lorenzer, hvor protosymbolerne udgør 'affaldsprodukter' i forbindelsen med symboldannelsen og konstitueringen af selv- og objektrepræsentanter, d.v.s. de omgiver symbolet som nogle tidligere betydningsammenhænge, der ikke er blevet indeholdt i det endelige symbol. I takt med barnets udvikling i mor-barn-forholdet vil der ske en forældelse af visse interaktionsformer, d.v.s. den indøvede praksis mellem mor og barn, som derfor tvangsløst bliver erstattet af nye, der tilhører et højere funktionsniveau. Protosymbolerne må altså forstås

som resultatet af vellykkede socialisationsskridt og ikke som resultatet af den symbioseforlængelse, der gennemtvinges af moderen, og som Ziehe gør direkte ansvarlig for den narcissistiske personlighedsforstyrrelse.

Ziehes teori om den nye socialisationstype har vundet stor udbredelse som en overordnet forklaringsramme for udviklingen i den aktuelle ungdoms psykiske og sociale dispositioner. Hans argumentation for opkomsten af en ny socialisationstype tager form af en determinationskæde; samfundsudviklingen i senkapitalismen medfører ændringer i forældrenes situation, og dette bevirker en forandret opdragelsespraksis, der så igen forårsager opkomsten af en ny socialisationstype. Han mener, at den historisk nye samfundsmæssige situation for forældrene er kendetegnet ved en stigende fremmedbestemmelse og oplevelse af umyndiggørelse, samtidig med at opløsningstendenser i de overleverede normer og traditioner bevirker en social orienteringsløshed. Den intensiverede arbejdsproces og den forøgede psykiske belastning samt den manglende mulighed for tilfredsstillelse af følelsesmæssige og sanselige behov i arbejdsprocessen medfører, at arbejderer udvikler et følelsesmæssigt kompensationsbehov. Dette søges tilfredsstillt i familien, hvorved børnene funktionaliseres som identitetsmæssige stabilisatorer for forældrene. Tendensen til at anvende børnene til kompensation og identitetstabilisering bliver grundet børneopdragelsens traditionelle status som prestigeområde for kvinden stærkest hos moderen, og kvindens forhold til børnene får overbeskyttende og følelsesmæssigt bindende træk, der kommer til udtryk i en forlængelse af mor-barn-symbiosen.

Denne tese om symbioseforlængelsen som grundlag for det ændrede sygdomsbillede har Ziehe overtaget fra M. Mahler, der på baggrund af direkte iagttagelser af interaktioner mellem mødre og børn påpeger, at børn, der oplever et traume på grund af et pludseligt brud i forældrenes opdragelsespraksis omkring tidspunktet for den såkaldte separationsfases begyndelse, fikseres til den symbiotiske fase. Det abrupte skrift i den indøvede praksis mellem mor og barn sker i en periode, hvor barnet endnu befinder sig i en uløst modsætning mellem symbiosens afhængighed og separationsfasens begyndende uafhængighed. Barnets forsøg på gradvist at fjerne sig fra symbiosen, og dermed kravet om etablering af en ny overensstemmelse mellem mor og barn, er truende for den 'symbiotisk-parasitære' mor, for hvem netop barnets hjælpeløshed og totale afhængighed i den symbiotiske fase udgør en særlig tilfredsstillelsesmulighed. Moderens manglende accept af barnets voksende selvstændighed medfører her en ekstrem forlængelse af den symbiotiske interaktion, hvor barnet gennem moderens tabuisering af interaktionsformer, der betegner en begyndende brydning af symbiosen, fastholdes i sin afhængighed. Den uundgåelige frustration af moderens egne narcissistiske behov kan også medføre, at moderens holdning til barnet i stedet bliver præget af kulde og afvisning. Disse to former for modsigelsesfulde interaktioner medfører ifølge Mahler, at differentieringen af selv og objekt indtræffer meget pludseligt. Denne pludselige oplevelse af adskillelse medfører en forhastet differentiering af det tidlige jægfragment, og det bliver vanskeligt for barnet at beskytte sig mod angsten for symbiotisk objekttab. Samtidig med at denne differentiering af jægfragmentet hindrer den fremtidige integration af selvet som en kohæsiv struktur, medfører forstyrrelsen i denne tidlige fase, at individet forbliver bundet til en stadig

svingen frem og tilbage mellem symbiosens tryghed og separationens adskillelsesangst (Mahler, 1968).

Ziehes og Mahlers tese, om at mødre i dag i langt højere grad end mødre inden for den klassiske socialisationsammenhæng klamrer sig til symbiosen, forekommer imidlertid tvivlsom. Karakteristisk for den borgerlige socialisation, der tematiseres i den tidlige psykoanalyse, er, at børneopdragelsen finder sted inden for kernefamiliens rammer, at der her hersker en patriarkalsk opgavefordeling, der henviser kvinder og børn til det private område, samt at moderen har en emotionelt indfølelse holdning over for barnet til forskel fra faderens instrumentelt beherskende. På samme måde som barnet er kvinden henvist til det familiale rum og underlagt mandens autoritet. Barnet, d.v.s. først og fremmest drengen, er ikke blot ægteskabets objektive mål, men udgør for moderen i lige så høj grad et subjektivt livsmål og en sanselig-umiddelbar erstatningstilfredsstillelse for kvinden i det borgerlige ægteskab. Det præødipale mor-barn-forhold er her kendetegnet ved moderens emotionelle koncentration om barnet på grund af hendes isolation ikke blot over for det omgivende samfund, men også inden for familiens rammer i forhold til manden. På denne baggrund forekommer det sandsynligt, at der også inden for dette socialisationsforløb har været tale om en symbioseforlængelse, og tesen om, at et sådant forlænget symbiotisk forhold direkte fører til en narcissistisk personlighedsforstyrrelse, er således problematisk.

Det for mig at se mest frugtbare ved Ziehes betragtninger over den nye socialisationstype er hans påpegning af, at normer, traditioner og livssammenhænge brydes op i senkapitalismen med en social orienteringsløshed som følge (Ziehe, 1978). En sådan opløsning af normer og livssammenhænge har nok været massebefolkningens skæbne siden industrialiseringen, der medførte en opløsning af de forudgående mellem menneskelige normative og værdimæssige orienteringsmønstre, men de kulturelle frisætningsprocesser har fået en specifik og kraftig dynamik inden for de sidste årtier (Ziehe, 1982). I modsætning til den narcissismeforståelse, der kommer til udtryk i den restaurative kulturkritik, jeg ovenfor har kritiseret, forsøger Ziehe at påvise potentialerne i frisætningen fra det borgerlige normsystem.

Den senkapitalistiske samfundsudvikling iværksætter en kulturel frisætning, der ikke blot har karakter af en traditionsopløsning med orienteringsløshed og identitetskrise til følge, men som også samtidig er en frisættelse af muligheder for et nyt kulturelt og samfundsmæssigt udfoldelsesrum. Identiteten er ikke længere noget, der ligger fast, og som blot kan overtages og videreføres, men noget, der i dag i langt højere grad må opbygges, afprøves og forandres. I dette 'identitetsarbejde' ligger der mulighed for at finde nye former for både det personlige og samfundsmæssige liv, men samtidig er dette arbejde krisefyldt og anstrengende, da der heved ikke er mulighed for at gribe tilbage til et på forhånd givet traditionelt tilbud. Gennem reklamer, medier og hele bevidsthedsindustrien frisættes der også i det enkelte individ billeder og fantasier, der kan udgøre et stærkt motiv for ændringer, men disse kulturelt producerede drømme og længsler kan også have et så urealistisk indhold i forhold til den reale livssituations muligheder, at det kan føre til depressiv indadvendning, narkomani o.lign. Disse to muligheder betegner ambivalensen i den kul-

turelle frisætningsproces.

Frisætningen muliggør samtidig en ny kulturel ekspropriationsproces, d.v.s. som følge af moderniseringen af livsformerne sker der en tiltagende beslaglæggelse af muligheden for at kunne gøre primære erfaringer. Frisætningen bliver forhåndsstruktureret og tydet gennem de samfundsmæssige medier, og de erfaringer, individet gør, sker på grundlag af et fortolkningsmønster, der vurderer disse erfaringer i forhold til de medieformidlede standarder. Særligt for unge er omkostningerne ved denne ekspropriation, at uanset hvad de foretager sig, er dette på forhånd besat med samfundsmæssigt producerede billeder og fortolkninger, der har en meget påtrængende karakter. Når børn og unge i dag gør deres egne erfaringer, er der ifølge Ziehe fare for, at de herved 'citerer' deres allerede medieformidlede sekundære erfaringer, og deres forsøg på at omsætte medieverdenens stiliserede adfærdsnormer i deres egen hverdagspraksis kan medføre en identitetsbelastende usikkerhed.

Ungdomssituationen udgør på den ene side et samfundsmæssigt udgrænset frirum med relativt vide muligheder for selvstændig udfoldelse. På den anden side er denne sociale venteposition præget af konkurrence om uddannelsesmuligheder, trussel om arbejdsløshed og manglende orienteringspunkter for den sociale identitetsdannelse. Denne situation blokerer de unges fremtidsperspektiv og befordrer en regression til tidligere udviklingstrin og oplevelsesformer, og den umiddelbare erfaringsverdens objektive regressionstryk konvergerer således med den psykiske disposition, der blev dannet i den primære socialisation.

Grunden til at den narcissistiske problematik i dag udgør den centrale tematik inden for psykoanalysen er, at de nødvendige forsoningspræstationer, der i overensstemmelsesprocesserne formidler en overbevisning om barnets kommende autonomi, for flertallet af det nutidige psykoanalytiske klientels vedkommende ikke lader sig formidle via forældrene i deres socialisationspraksis og ikke livshistorisk senere lader sig realisere.

Grunden til at forældrene har vanskeligt ved at formidle en sådan overbevisning om kommende autonomi er, at de selv er fremmedbestemte i store dele af deres livspraksis. For forholdet til børnene vil særligt de voksnes mulighed for at have indflydelse på deres arbejdsbetingelser være væsentlig. En person, der ikke kan udøve kontrol over belastende omverdensbetingelser, vil ifølge den så kaldte 'kontrolteori' (Frese, 1978) udvikle forventninger om heller ikke i fremtiden at kunne udøve indflydelse på eksistensbetingelserne og bliver som følge heraf hjælpeløs og passiv. Denne indlærte hjælpeløshed har både motivationelle, kognitive og emotionelle effekter, og personer, der i arbejdslivet har ringe kontrolmuligheder, vil tendere mod at blive resignative, apatiske og depressive. Denne dimension om ikke-kontrol i arbejdssituationen har ikke blot relevans for de egentlig manuelt arbejdende, men også det store og voksende mellemlag, der udgør den nutidige psykoanalyses erfaringsgrundlag, har gennem de sidste årtier erfaret ændring af arbejdsbetingelserne i form af rationaliseringer, der for mange grupper betyder devaluering og skærpet ikke-kontrol. Medens det i første omgang var produktionssektoren, der var genstand for rationaliseringstiltag, så er det i løbet af de sidste årtier i stigende omfang de ansatte i privat og offentlig forvaltning med en mellem- og højere-

kvalificeret uddannelse, der oplever en indskrænkning af deres dispositionsråd-erum og kontrolmuligheder. Denne fremmedbestemmelse og belastning har indflydelse på familielivet og børnenes socialisationsbetingelser.

K. Holzkamp fremhæver i sin analyse af forudsætningerne for forældrenes etablering af et understøttende og subjektivitetsfremmende forhold til deres børn, at det væsentligste herfor er forældrenes egen mulighed for tendentielt selv at kontrollere deres livsbetingelser. Hans undersøgelser viser, at forældre, der i kraft af deres arbejdssituation har mulighed for at udvikle sig i deres subjektive selvbestemmelse, aktivt vil understøtte barnets udvikling af selvstændighed, medens omvendt fremmedbestemmelse og manglende kontrolmulighed i arbejdssituationen bevirker, at forældrene i forholdet til barnet ikke vil lægge vægt på dets udvikling. På den baggrund er det forståeligt, at også mange forældre fra mellemlaget har vanskeligt ved i overensstemmelsessituationer at formidle den for den vellykkede socialisation nødvendige overbevisning om kommende autonomi. Den fastlåsthed og mangel på udviklingsmuligheder, der er karakteristisk for mange ansattes arbejds- og livssituation, forårsager ligeledes en mangel på lyst og energi og en afvisende irritation over for mange begivenheder i familielivet. Den deraf følgende insisteren på øjeblikkelig fred og ro medfører således en passivitet over for barnet vekslende med resolute indgreb.

Ligesom arbejdskraften i arbejdet bliver objekt for en fremmedbestemmelse og således hindres i at gøre selvstændige erfaringer, således fortsætter denne fremmedbestemmelse også i reproduktionen, omend dette her sker på en anden måde. I modsætning til arbejdets behovsundertrykkelse og præstationsnormer lægger fritiden op til behovsyttring og konsum. Denne behovsyttring og frivillighed er dog grundlæggende forhåndsorganiseret via medier og reklamer og lægger således ikke op til identitetsudvikling og erfaringsdannelse gennem selvstændige handlinger.

Den kulturelle frisætning stiller også den voksne over for den opgave at foretage et nyt identitetsarbejde. Dette kan føre til en afskalning af tidligere fastholdte rigide personlighedsstrukturer og dermed til en selvudvidende berigelse, men afstruktureringen har imidlertid ikke blot karakter af et berigende regressionsberedskab, men forløber i højere grad som et samfundsmæssigt regressionstryk.

Den umiddelbare erfaringsverden må ikke blot reduceres til det negative udgangspunkt for en regressionsbevægelse mod de narcissistiske dispositioner; derved vil de frigørende muligheder, som denne erfaringsverden også rummer, blive overset, og der vil tegne sig et meget fatalistisk billede af den aktuelle samfundsmæssiggørelsesproces. Imidlertid lader de emancipatoriske potentialer, der også er indeholdt i denne modsætningsfyldte proces, sig kun vanskeligt realisere på baggrund af en primær socialisation, der i stedet for at skabe betingelser for en realistisk udvikling af narcissismen udgør grundlaget for en narcissistisk personlighedsforstyrrelse. Den narcissistiske beskadigelse, der skabes i den primære socialisation, konvergerer med en ungdomssituation, der er kendetegnet ved et manglende fremtidsperspektiv, og reproduceres i den voksnes livspraksis, der er kendetegnet ved fremmedbestemte livsbetingelser.

Som Horn gør opmærksom på (Horn, 1979), synes der i langt højere grad

at være brug for politiske anstrengelser end for pædagogiske og terapeutiske for at bearbejde disse problemer.

HENVISNINGER

- ARGELANDER, H.: *Der Flieger*. Frankfurt A/M 1972.
- BALINT, M.: *Therapeutische Aspekte der Regression. Die Theorie der Grundstörung*. Hamburg 1968.
- BOWLBY, J.: Die Trennungsangst, i: *Psyche* bd. 15. Stuttgart 1961.
- BRUDER-BEZZEL, A. og BRUDER, K.-J.: Unter der Talaren, der Muff von 10 Jahren: Die Theorie vom neuen Sozialisationstyp, i: *Psychologie und Gesellschaftskritik* bd. 11. Giessen 1979.
- CALOGERAS, R. C. og SCHUPPER, F. X.: 'Verschiebung' der Abwehrformen und einige ihrer Konsequenzen, i: *Horn* 1972.
- FINGER, U.: *Narzissmus und Gruppe*. Frankfurt A/M 1977.
- FRESE, M. Industrielle Psychopathologie, i: Groskurt, P. (Ed.): *Arbeit und Persönlichkeit*. Hamburg 1979.
- FREUD, S.: Om indførelsen af begrebet narcissisme, (1914) i: Olsen, O. A. et al: *Meta-psykologi I*. København 1975.
- FREUD, S.: *Nye forelæsninger til indføring i psykoanalysen*. (1933) København 1965.
- HENSELER, H.: *Narzissistischen Krisen. Zur Psychodynamik der Selbstmords*. Hamburg 1974.
- HORN, K.: Einleitung, i: Horn, K. (Ed.): *Gruppedynamik und der 'subjektive' Faktor*. Hamburg 1972.
- HORN, K.: Was heisst hier oraler Flipper? Narzissmus und gesellschaftliche Verhaltensanforderungen, i: Häsing, H., Stubenrauch, H. og Ziehe, T. (Ed.): *Narziss. Ein neuer Sozialisationstypus?* Bernsheim 1979.
- HOLZKAMP, K.: Zur Kritisch-Psychologischen Theorie der Subjektivität II, i: *Forum Kritische Psychologie* 5. Berling 1979.
- JOFFE, W. G. og SANDLER, J.: Über einige begriffliche Probleme in Zusammenhang mit dem Studium narzissistische Störungen, i: *Psyche* bd. 21. Stuttgart 1967.
- KOHUT, H.: *Narzissmus*. Frankfurt A/M 1971.
- LEBER, A.: Rückzug oder Rache, i: *Jahrbuch der Psychoanalyse* bd. 9. Stuttgart 1976.
- LOEWENFELD, H. og LOEWENFELD, Y.: Die permissive Gesellschaft und das Überich, i: *Psyche* bd. 24. Stuttgart 1970.
- LORENZER, A.: Symbol, Interaktion und Praxis, i: Lorenzer, A. et al.: *Psychoanalyse als Sozialwissenschaft*. Frankfurt A/M 1971.
- MAHLER, M. S.: *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. London 1968.
- MORGENHALER, F.: Perversionernes samkvemsformer og samkvemsformernes perversion, i: *Kontext* nr. 39. Århus 1979.
- SCHÜLEIN, J. A.: Von der Studenterrevolte zur Tendenzwende, oder der Rückzug ins Private. Erine Sozialpsychologische Analyse, i: *Kursbuch* 48. Berlin 1977.
- SPITZ, R.: *Vom Züdling zum Kleinkind*. Stuttgart 1965.
- WINNICOTT, D. W.: Primäre Mütterlichkeit, i: *Psyche* bd. 15. Stuttgart 1960.
- WINNICOTT, D. W.: *Reifungsprozesses und Fördernde Umwelt*. München 1974.
- ZEPF, S. et al.: Untersuchungen zum Selbstwertgefühl von Patienten mit Colitis Ulcerosa, i: *Psyche* bd. 2. Stuttgart 1981.
- ZIEHE, T.: *Pubertät und Narzissmus. Sind Jugendliche entpolitisiert?* Frankfurt A/M 1978.
- ZIEHE, T.: Om narcissismens sårbarhed. – Kulturelle frisætningsprocessers psykiske nedslag, i: Bjerg, J. og Elle, B. (Ed.): *Ungdom, socialisation og narcissisme*. København 1982.